

Бранко Ћупурдија

Филозофски факултет, Београд
branko_cupurdija@vektor.net

Миле Недељковић као истраживач друштвених, културних и етничких питања*

Миле Недељковић је, према досадашњим сазнањима, објавио сто два рада. Они се односе на етнологију, књижевност, фолклористику и новинарство. Посебну пажњу је посветио истраживању Шумадије, традиционалне културе Срба уопште и културе других јужнословенских народа, као и народа и њихових култура широм света. У овом раду је учињен покушај да се сагледају Недељковићеве најважније етнолошке радове, који се баве друштвеним, културним и етничким питањима. Показало се да се он бави неким од најсложенијих, најосетљивијих и најзначајнијих тема из националне историје и културе – Косовом и Метохијом као колевком српске духовности, исламизацијом на јужнословенским просторима, Шумадијом као пијемонтом обнове српске државности, и немилом судбином Срба Граничара и њиховим изгоном из Хрватске у последњој деценији 20. века. Показало се да аутор има темељно и разубуђено дело, смисао за велике синтезе, значајно научно откриће, културу вођења хронике, и једноставност и лепоту казивања, те да као такав припада самом врху савремене српске етнологије.

Кључне речи:

традиционална култура Срба, исламизација, народи света, хроника, велике синтезе, значајно научно откриће

Миле Недељковић је у више од 50 стваралачких година, од 1958. године, када је као гимназијалац у „Гласу Шумадије“ објавио први новинарски прилог, до 2009. године, када се његов живот прерарно угасио, објавио, према до сада познатим подацима, сто два (102) рада. Међу њима има 19 посебних студија, односно књига и публикација. Поред тога, коаутор је у 9

* Овај рад је резултат рада на пројекту *Стратегије идентитета: савремена култура и религиозност*, број 177028, у целости финансираном од Министарства просвете и науке Републике Србије.

зборника и књига. За штампу је приредио две књиге. Објавио је више од 64 научне студије, саопштења, чланака и приказа. Написао је 5 драма и 3 сценарија за документарне филмове и документарно–игране телевизијске серије. Главне области његовог интересовања су следеће: новинарство историографија, етнологија, књижевност и фолклористика. Његову стручну и научну пажњу посебно привлаче његова родна Шумадија, традиционална култура Срба уопште и културе других јужнословенских народа, али и народи и њихове културе широм света.

Већ и из овако сведеног приказа његовог рада види се да је реч о радозналом и страстеном истраживачу. Имајући у виду сву разнородност и сложеност његовог дела, треба очекивати да ће се њиме бавити стручњаци различите научне, књижевне и културне провинијенције, и да ће временом слово о њему постајати све потпуније. У сагласју са тим, у овом раду ће, у мери у којој то прилике дозвољавају, бити учињен покушај да се прикажу Недељковићеви најважнији етнолошки радови, који се баве друштвеним, културним и етничким питањима у историјској перспективи. Кад је о наведеном реч, треба имати у виду више радова.

1.

Књига *Срби Граничари* (Недељковић 1994) је, како и сам аутор на њеном почетку истиче, „сведочанство о Србима граничарима, како се иначе називају Срби чији најстарији слој више од миленијума живи у западном делу Југославије, на подручјима која су се 1945. године нашла у оквиру административних граница данашње Републике Хрватске“. У распону од 822. године, од када из Далмације датира први помен српског имена (три деценије пре првог помена хрватског имена, 852. године), па до 1991. године, а тим се временским распоном иначе бави књига, приказани су најважнији документи, догађаји и теме из живота српског народа ове области. Обрађена су следећа поглавља: „Најранији помен Срба“, „Топономастичке потврде“, „Браниоци хришћанства и Европе“, „Очување језика, вере и културе“, „Унијаћење“, „Геноцид“, „Колонизација“ (1945–1948), „Колонизовање Срба из Хрватске у Војводину“, и „Попис 1948. године“. Посебан део књиге чини „Преглед насеља у Републици Хрватској у којима српски народ чини већину на основу пописа становништва од 15. марта 1948. године“, попис „Насеља националних мањина“, Чеха, Словака, Русина, Мађара, Италијана и Немаца. Списак литературе садржи осамнаест добро одабраних јединица, углавном из историографије и демографије.

2.

Књигом *Крст и полумесец* (Недељковић 1993) Миле Недељковић „хладне главе“ покушава да изнесе „оне чињенице које ће допринети разумевању данашњег православно-муслиманског сукоба, који се на тлу Босне разбуктао у рат до истребљења“. Другим речима, као што је у уводном делу књиге и рекао, аутор хоће да нас обавести о томе „шта треба знати о муслиманима југословенског порекла и шта они треба да знају о себи“ (Исто

1–2). Да би одговорио на ово питање, он је предузео низ дубинских, историјских и компаративних истраживања. Тако у првом поглављу говори о судару светских религија, у другом – о турским народима, у трећем – о исламу у српским земљама, у четвртном – о сеобама и променама у саставу становништва, посебно од краја 17. до почетка 20. века, у петом – о етничкој посебности муслимана, и у шестом и завршном поглављу – о оновременом судбинском исходишту, односно, о „Могућности разрешења муслиманског питања“. У додатку под називом „Одабрана сведочанства“ дати су инсерти из дела класичних српских етнолога, антропогеографа и историчара о муслиманима: Петра Мркоњића, Јована Цвијића, Владимира Ћоровића, Петра Рађеновића, Јована Ердељановића, Миленка С. Филиповића, Митра С. Влаховића и Милисаву В. Лутовца. И сасвим на крају, књига је обogaћена подсетником о пореклу муслиманских родова, сачињеним на основу појединих монографија из Српског етнографског зборника, пописом мање познатих речи, списком одабране литаратуре и белешком о писцу. Критички сагледавајући утицај политике и религије на живот народа уопште, а посебно на јужнословенском етничком и културном простору, и проучавајући показатеље народности, М. Недељковић је закључио: „Од седам народносних показатеља, пет не дају никакав основ за етничку посебност муслимана југословенског порекла (недељива територија, незасебност привреде, јединствен језик, прожетост културе, исте расне одлике), један је двообличан (свест о припадности се ломи између словенског порекла на једној страни и наводног исламског потирања сваког етничког субјективитета на другој), а само један прави разлику за коју се носиоци раздеобе хватају – разлика на верској основи./По овим признакама највише имају права они етнологи који муслимане југословенског порекла означавају као *етничку групу*, али се, данас и овде, не поставља то питање, већ питање издвајања муслимана као Муслимана, што само на овом поднебљу има привидни етнички карактер, а ван њега се измеће у своју супротност, или у своје право, погубно, лице, тј. наличје. У отуђење, асимилацију и нестанак./Другачије и не може бити кад се *верско* надређује *етничком*.“ (Исто 106, 107). Завршавајући своја истраживања, аутор стаје на становиште да ће на муслиманско питање најбољи одговор дати сами муслимани, јер ће то за њих и за њихове сународнике друге вере „бити судбинско исходиште“ и тренутак искушења пред деобом „која значи чупање у корену“. (Исто 108). Овим редовима, имајући у виду да су писани пре око две деценије (а можда и раније), треба додати да новија схватања идентитета, посебно уобличавана током седмдесетих и осамдесетих година 20. века, за разлику од дотадашњих погледа који су етничке заједнице објашњавали као објективне културне категорије, истичу да етничке заједнице обликују њихови чланови, уз помоћ субјективних осећања о припадности и способности да се путем симбола одреде према другима, што значи да етничке заједнице или нације могу настајати и мимо етничких корена, о чему уосталом сведоче и искуства неких европских и других држава и нација.

3.

Књига *Записи о Шумадији* (Недељковић 1996), за коју је предговор написао етнолог, академик Драгослав Антонијевић („Шумадија данас“), има десет основних поглавља. У првом поглављу, у којем се писац држи синтагме Ј. Цвијића о Шумадији, под насловом „Згуснута снага свих српских земаља“, реч је о Шумадинцима, о Србима који су у прошлости „са свих страна“ насељавани у Шумадију, и о „свести о шумадинству“. У другом поглављу, под називом „Трагови далеке прошлости“, писац креће од најстаријих трагова живота на овом подручју, из преисторије, затим тумачи називе старих српских средњовековних гробаља (старо, бело, батаљено, бошњанско, циновско, чивутско, цидовско, латинско, римско, грчко, калуђерско, турско, цинцарско, сватовско, маџарско, душанско гробље итд.), па приказује живот села у средњем веку, и посебно села у турском попису из 1476. године. Посебан део овог, другог поглавља, под насловом „Рудник – Света Гора“, посвећен је манастирима у Рудничкој планини, који су били важна духовна средишта још у време Немањића, а који су свој процват доживели у време деспотовине. О овом „манастирском сазвежђу“ аутор пише: „У најкраћем, по врлети, у гудурама и на обронцима Рудничке планине подигнуто је више од педесет српских манастира, што је више него игде у Српству, на нашим етничким и духовним просторима, а да се налазе на једном месту. Неколико манастирских скупина посеже за атрибутом да су они српске Свете горе (Фрушка гора, Овчар – Каблар и сл.). У том погледу планина Рудник нема премца“. О њиховом значају за духовни идентитет српског народа најречитије говори чињеница да су дванаест пута рушени и паљени – „1409, 1413, 1425, 1427, 1438, 1439, 1459, 1594, 1683, 1788, 1791.“ и 1813. године (Исто 34). Како у предговору књизи истиче Драгослав Антонијевић, у Рудничкој планини данас има пет живих манастира. Миле Недељковић је, идући за архивским изворима и предањима сачуваним у народу, открио и лоцирао више од четрдесет некадашњих манастира, док се три засада не могу идентификовати. Имајући у виду значај овог истраживачког подухвата, у потпуности морамо дати за право Драгославу Антонијевићу када истиче да се у овом истраживању „дошло и до значајног открића, без кога се одиста не би могла ни разумети ни објаснити историјска судбина и улога Шумадије...“ (Исто 10). У трећем поглављу, „Сведочанства географских назвања“, аутор уз помоћ топонимије, других извора и литературе открива прединдоевропски слој, палеомедитерански, грчки, мађарски, оријентални (татарски и турски) и стари словенски слој. У четвртном поглављу, „Оснивачи и обнављачи насеља“, аутор пише о насељавању прилично опустеле Шумадије током тридесетих година 18. века, када почиње пристизати становништво из Старе Рашке, Старог Влаха, Херцеговине, Црне Горе, Метохије, Скадра и Старе Србије, које са собом доноси и јаку слободарску и државотворну идеју, што ће омогућити Шумадији да 1804. године буде спремна за устанак. У петом поглављу, „У чети Коче Капетана“, обрађени су учесници буне из 1788. године, а у шестом поглављу, „Пресудно Карађорђево време“ – досељавање уочи Првог српског устанка и за време Карађорђа, када пристиже највећи број дошљака. У седмом поглављу, „Развејана братства и племена“, аутор казује како су многи

досељеници – Штављани, Кошани, Биорци, Лутовци, Кораћи, Барјактаровићи, Осаћани, Грачани, Бораштице, Козодери, Чампари, Бољарци, Буђевци, Пачаризи, Лекићи и Гуцевићи, и други – у старом крају остављали део својих породица, братстава и племена. У вези са тим, аутор је приметно да су појединачна насељавања и нови физичко-географски услови утицали на промену социјалне организације: „Жупна раздробљеност шумадијског предела и појединачно насељавање нису погодвали очувању и образовању племенског друштва, већ се у Шумадији живот одвијао у оквирима села и кнежина као самоуправних заједница. Међутим, неки знаци племенске припадности су остали до сада“ (Исто 104). У осмом поглављу, „Родословно памћење“, обрађени су родослови Вукићевића – оснивача села Светлића, потомци обор кнеза Мирка из села Шуме, потомци Баја Пивљанина, десет нараштаја Исаковића, Бошковићи из Бошковог збега, Алемпијевићи из Мале Пчелице, и род Жујовића из Јешевца у Грузи. У деветом поглављу, „Значење некојих презимена“, показано је како су настала презимена по занимању, по разним врстама заната, посебно по оним везаним за војну службу и ратовање, по различитим облицима сточарства, по рукотворинама, по женском претку итд. У последњем, десетом поглављу – „Из обичајног права“, приказани су неки обичајно–правни поступци, као што су *свод*, *мртва шиба* и расељавање села, што само потврђује основну мисао писца да је Србија у доба Карађорђа, израстајући у уређену државу, имала упориште у обичајном народном праву (Исто 158).

4.

У књизи *Записи о Шумадији II* (Недељковић 2000), аутор наставља раније започета истраживања ове области, накратко прекинута припремањем за штампу књиге о Косову, о којој ће касније бити речи. Она садржи следећа поглавља: „Шумадија – предео и људи“, „Из прошлих векова“, „Сведочанства географских назвања“, „О постанку неких насеља“, „Порекло становништва“, „Из народне привреде“, „Народно градитељство“, „Јела и пића“, „Ношња“, „Породични живот“, „Религија и митологија“, и „Народно стваралаштво“. Посебно су детаљно истражени топонимија географских назива, порекло становништва и народно стваралаштво. Тако су, на пример, географским називима посвећене 23 расправе. У процесу насељавања становништва из Сјенице у Лепеницу, аутор је уочио шест већих таласа: између две велике сеобе (1690–1736), између друге сеобе и Кочине крајине (1737–1787), између Кочине крајине и Првог устанка (1788–1803), за време Карађорђа (1804–1813), од Другог устанка до Јаворског рата (1815–1874), и од Јаворског рата до краја 19. века (1875–1900), као и то да су се, осим Сјеничана, у Шумадију насељавали Васојевићи, Дробњаци, Бјелопавлићи, Пипери, Осаћани, Црноотравци, Лесковчани и други. У оквиру народног стваралаштва, аутор је обрадио песме, игре, псовке, клетве, пошалице, народне мудрости, и друге сличне теме. У целини посматрана, ова истраживања, у којима се аутор ослања на историјске чињенице, предања, топонимастику и сазнања са терена, наставак су оних која су дата у првој књизи о Шумадији, и са њима чине јединствену и драгоцену целину.

5.

Књига *Косово и светски рат* (Недељковић 1999) има седам основних поглавља. Прво поглавље, „Сатница смрти“, садржи детаљну хронику ваздушних напада НАТО алијансе на Југославију, у периоду од 24. марта до 12. маја 1999. године. Хронику прати статистика о ваздушним нападима („сатница смрти“) и регистар места која су бомбардована, са тачним датумима када се бомбардовање догодило („географија страдања“). У даљем тексту дата је хроника митинга подршке српском народу у свету поводом ових немилых догађаја, преглед назива који су се у јавном животу користили за агресора, паролe поводом појединих догађаја, и појава ратних профитера у нас. У следећим поглављима – „На маргини рата“, „Смех и песма против ужаса“, „Новинари – уносан циљ“, „Човечанство са два лица“ и „Чудно и тужно Лето Господње“, дати су коментари многих догађаја из овог периода. Ови коментари, писани једноставним и живим језиком, понекад добијају призивок својеврсног књижевног штива, као на пример у есејима „Два света“ (Исто 149–150) и „Вече и јутро“ (Исто 159–160). У последњем поглављу књиге, „Косово и Метохија као разлог рата“, дат је преглед многих важних тема из историје и културе ове области, почев од династије Немањића до данашњих дана. У том контексту су, поред осталог, обрађени темељи српске духовности, пописи становништва, исељавања српског становништва, исламизација, колонизација између два светска рата, промене које су се догодиле после Другог светског рата, изгон српског становништва, и историјски и геополитички оквири најновијег рата. У овом поглављу, пуном значајних запажања, два момента су можда значајнија од осталих. Једно је тумачење косовског мита. О томе аутор пише: „Косово је српски мит. Ову чињеницу многи упрошћено доводе у везу са Косовским бојем, сматрајући да је косовска погубија 1389. године нарасла у митоманију смрти или како, не разумевајући суштину тога, кажу да су Срби једини народ који слави своје поразе...“/...„Наиме, они који оспоравају косовски мит и његово значење, превиђају да је пре Косовске битке у српској националној свести већ постојало Косово као темељ српске културе и духовности“ (Исто 165). Други важан моменат је уочавање стварних узрока рата, који су „искључиво геополитички“, јер су Косово и Метохија главна раскрсница Балканског полуострва. „Преко косовско-метохијског подручја се секу важни правци завојевачких тежњи, империјалних планова и стратешких опредељења. Правцем запад – исток се једино може провући вековна германска тежња продирања на Исток (*Drang nach Osten*), што се поклапа са тзв. зеленом трансверзалом исламског повезивања Босне и Турске, чиме би се пресекао правац север – југ као природна нит националног и државног јединства Срба у Србији и Црнј Гори...“/...„Све остало је димна завеса ратне пропаганде и провидних изговора за беспримерно насиље, бесомучно убијање недужних и безочну отимачину“ (Исто 233). Књига је писана на основу непосредних опажања на терену, штампе, демографских пописа становништва и литературе, а илустрована је бројним фотографијама ратних страдања становништва и материјалног блага наше земље. Уз то, посебно треба истакнути да је то је једна од првих, иначе малобројних хроника у нашој

етнологији. Само тројица српских етнолога имају данас културу вођења хронике. Зато се, у извесном смислу, може рећи да време вођења хронике и испитивање њених разноликих могућности, па и оних методолошке природе, у нашој етнологији тек долази. Миле Недељковић је један од првих весника тога процеса.

6.

У књизи *Лексикон народа света* (Недељковић 2001), коју је аутор писао у распону од двадесет година, написаној на 376 страна великог формата, дат је својеврстан преглед народа света. Писац је, посматрајући људе и земаљски шар као свеколику целину, на прелазу из другог у трећи миленијум, желео да пружи одговор на неколико темељних питања: колико људи има, којим народима и етничким заједницама припадају, која су њихова обележја, на којим просторима живе, којим језицима се служе, и у шта верују. Лексикон има око четири и по хиљаде одредница. Сам аутор је о њему, упоређујући га са сличним делима у свету, написао: „Досад ни у једном лексикону овакве врсте у свету није представљено оволико народа и етничких заједница. У етничке карте овог лексикона је унето око хиљаду и по народа, што такође знатно премашује број народа унетих у карте сличних издања у свету. Уз то, статистички подаци о народима су у лексиконима по правилу застарели (десет, двадесет, а у неким случајевима и више година), док овде, међутим, ти подаци одговарају години у којој се овај лексикон појављује. Зато се може рећи да он, као до сада најпотпунији етнодемографски преглед народа и етничких заједница света, оправдано носи у свом поднаслову дознаку: *човечанство 2000*. Идући трагом тог изазова, опасности су се чиниле мање обесхрабрујуће“ (Исто ХХИХ). Овај „речнички именик народа света“ прате веома богати детаљни прилози, у којима су дати прегледи: „Породице језика“, „Породице, групе и подгрупе језика“, „Становништво света према језичким породицама, групама и подгрупама“, „Важни светски језици“, „Народи по бројности“, и „Становништво света – преглед по државама“. Обогаћен је, као и већина књига овог аутора, народословаром, индексом, одабраном литературом, фотографијама и белешком о писцу. Ово прегледно, корисно и значајно дело, за каквим се у нашој култури одавно осећала потреба, написано је уз употребу библиографских јединица, писаних на српском, руском, чешком, француском, немачком и енглеском језику.

* * *

Као што видимо, Миле Недељковић се у својим научним истраживањима бави неким од најсложенијих, најосетљивијих и најзначајнијих тема из националне историје и културе – Косовом и Метохијом као колевком српске духовности, исламизацијом на нашим просторима, Шумадијом као пијемонтом обнове српске државности, и немилем судбином Срба Граничара и њиховим изгоном из Хрватске у последњој деценији 20. века. Сви ови процеси, ма колико били просторно и временски удаљени, јесу међусобно повезани и чине делове јединствене историје и културе српског народа. Да би се успешно бавио овим темама, аутор је морао да овлада

архивским, лингвистичким, демографским и етнологским изворима, и одговарајућом литературом. Тако су његова истраживања, у основи етнологска, добила потпунији карактер, а уз подршку историје, лингвистике и демографије прерасла су у мултидисциплинарна истраживања. Он својим истраживањима, без обзира на то што је често реч о – у националном и друштвеном погледу – осетљивим темама, увек приступа са намером да установи истину, знајући да она има лековита својства, без обзира на то што понекад може да има опор укус. Али он, осим националних, истражује и опште, светске теме, о чему најбоље сведочи *Лексикон народа света*. Као да је, својим људским и научним снагама, хтео да пригрли читаво човечанство. Једну од особина његовог рада, било да је реч о јужнословенским, југословенским или општим темама, представља критички однос према последицама које дневна политика зна имати на живот народа, које вера може имати у вођењу ратова, и које освајања туђих територија, поробљавање народа и пљачкање њиховог блага остављају у њиховом животу. Осудом оваквих ставова и понашања, његова истраживања добијају крајње људску и хуману димензију. Ако се томе дода да има темељно и разуђено дело, смисао за велике синтезе, значајно научно откриће, културу вођења хронике, и једноставност и лепоту казивања, онда се сразмерно лако може доћи до закључка да он припада самом врху савремене српске етнологије.

Литература

- Недељковић, Миле. 1993. *Крст и полумесец: најстрашнија српска раздеоба*. Београд: НИП Политика – Бијело Поље: НИП Либертас.
- Недељковић, Миле. 1994. *Срби Граничари*: преглед насеља у Републици Хрватској у којима српски народ чини већину на основу пописа становништва од 15. марта 1948. године. XXII листа (предговор: Радован Самарцић). Друго допуњено издање. Београд.
- Недељковић, Миле. 1996. *Затписи о Шумадији*. Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Крагујевцу и Јавно предузеће за радио-телевизијску и новинско-издавачку делатност „Крагујевац“.
- Недељковић, Миле. 1999. *Косово и светски рат: Хроника необјављеног рата*. Београд: Verzalpress.
- Недељковић, Миле. 2000. *Затписи о Шумадији*. Књига 2. Београд: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Крагујевцу.
- Недељковић, Миле. 2001. *Лексикон народа света: Човечанство 2000*. Београд: Српска књижевна задруга и Јавно предузеће Службени лист СРЈ.